

Bojim se, da sem svoj prispevek vse preveč navezal na drugi del imena našega posvetovanja, se pravi na slovensko kulturo, in manj na slovenski jezik.

JE DANAŠNJA SLOVENSKA ETNOLOGIJA ANTIFOLKLORISTIKA?

1. Vprašanje, ki je zaobjeto v naslovu pričujočega prispevka, je namenoma priostreno. Spričo tega utegne biti morebiten pritrdilni odgovor nanj očitno izziivanje. Takšna metoda sicer ni vedno koristna, toda izključiti je ne kaže. Zaostreno soočanje z določenimi nauki ali določenim stanjem zahteva namreč tudi morebitno nasprotovanje v izostrenejši obliki. To pa utegne biti zaradi stvari, za katero gre, v ne tako maloštevilnih primerih celo zelo plodno. V zvezi s folklorističnimi predstavami o etnologiji in njenimi spoznavnimi prizadevanji, ki so nam navadno lastne, se zdi, da je tako.

2. Folkloristične predstave, o katerih je govor, so stare stoletje in čez. Rodila jih je doba romantike in razdobje boja za priznanje narodne samobitnosti. Potlej so se sorazmerno malo spreminjale. Sicer se z Matijo Murkom v slovenski etnološki misli res začena obdobje tako imenovanega realizma, dejali bi lahko tudi pozitivizma. Toda obstoječe družbene razmere so še naprej omogočale in celo vzpodbujale razne romantične ali novoromantične poglede. Glede na tesno povezanost etnološke misli preteklega stoletja z literarnozgodovinskimi in še posebej jezikoslovnimi prizadevanji bi bila zelo mikavna primerjava nadaljnje razvojne poti omenjenih ved. Toda to ni naša naloga. V pričujočem okviru si zastavljamo le vprašanje preživelih folklorističnih sestavin v današnji slovenski etnologiji ter v predstavah o njej.

3. Folklor, folkloristika, folklorizem in kar je še podobnih izpeljank, so pojmi, ki neizogibno predpostavljajo obstajanje tako imenovanih ljudskih pojavov in tako imenovanega ljudstva. S prilastkom ljudski imamo opravek tedaj in tam, ko je govor o kulturnih sestavinah, ki naj bi imele folkloristični značaj. Ljudska pesem, ljudski jezik, ljudsko slovstvo, ljudska umetnost so pojavi, ki jim tudi z etnološkega vidika pritiče mesto v okviru tako imenovane folklore, katere obseg opredeljujejo zelo različno. Pri nas in še marsikje drugod se pojem folklor navadno pokriva s tako imenovanimi ljudskimi duhovnimi stvaritvami; ponekod obsega le njih manjši del. Sicer pa je moč mirno trditi, da ni razumljivo, zakaj bi omejevali folklorne pojave le na tako imenovano ljudsko duhovno kulturo, in bi ne šteli sem na primer tudi noše ali sestavin tako imenovanega ljudskega gospodarstva, prehrane in podobno. Vprašanje torej ni v obsegu kulturnih pojavov, ki jih štejemo med folkloro, ki je predmet folkloristike, temveč v angelški besedici »folk«, ki pomeni pač ljudstvo, in v prilastkovni obliki ljudski.

4. Folkloristično pojmovanje ljudstva, porojeno v romantiki, je ob svojem nastanku vsebovalo neizpodbitne demokratične in še druge napredne sestavine. Folkloristična misel je opozorila na ustvarjalno moč tako imenovanih nižjih družbenih plasti, tako imenovanega navadnega ljudstva, sicer nikoli kaj natančneje opredeljenega, pa vendar tistega dela nacionalne skupnosti, sredi katerega naj bi se še ohranilo v bolj ali manj čisti obliki pravo in nepokvarjeno

narodno bistvo. Črpanje navdušenja in samopodrditve iz nakazanih folklorističnih korenin je imelo v svojem času svoj nedvomni narodnopolitični pomen. Seveda pa folkloristično naslajanje nad vsem, kar naj bi bilo pristno ljudskega, po nekaterih določilih nepismenega in aracionalnega, občestveno vezanega in tradicionalnega, že v samem začetku ni imelo zgolj pozitivnega predznaka. Inteligenca, ki se je v imenu slovenskega meščanstva navduševala za zbiranje tako imenovanega »narodnega blaga«, je pri delu za sodobne, resnične in življenjske interese tega istega »naroda«, se pravi ljudstva, recimo za ilustracijo odnosa kar »pofla«, v številnih primerih docela odpovedala. Zanimanje za folkloro, za tako imenovane ljudskokulturne vrednote, in dejanski družbeni interes nosilcev omenjenih pojavov sta si bila odločno preveč vsaksebi. Razlog je bil seveda v družbenih odnosih ali različnih razrednih koristih.

5. Etnološka misel, posvečena preučevanju Evropecev, je dobila izoblikovanejšee obrise v dobi racionalizma; tedaj je bila tesno povezana s tako imenovano statistično vedo. Pri meščanstvu, ki se je šele borilo za oblast, so bila živa in ob tem tudi še bolj ali manj iskrena prizadevanja za vsenarodni napredek. To je odsevalo tudi v etnološki misli. Tako je na primer v Linhartovi zgodovini etnološko gradivo še povsem organski sestavni del narodove zgodovine v njeni kompleksnosti. Z uveljavitvijo folklorizma romantičnega obdobja v etnološki misli pa so tako imenovano ljudsko kulturo pričeli cepiti od splošne narodne kulture. Poslej je bil govor o tako imenovanem narodnem blagu, ki naj bi bilo v nekaterih bistvenih sestavinah nekaj drugega kot umetno slovstvo. Postopoma so se uveljavili izrazi kot ljudska umetnost, ljudska glasba, ljudsko slovstvo, ljudsko znanje, ljudska medicina, ljudske šege, ljudsko pravo, ljudska noša, ljudsko gospodarstvo in tako dalje. Vse, čemur je bil pripisan prilastek ljudski, je veljalo in največkrat še velja za pojav posebne vrste. To naj bi bil bolj ali manj samosvoj svet, svet ljudske kulture. Sicer so vpliv mestnega življenja in civilizacijske sestavine, ki naj bi bile tako imenovani ljudski kulturi v osnovi sovražne, v tem svetu že marsikaj razrušili, ponekod je celo komajda še kaj ostalo. Zato velja splošna predstava, da je prvenstvena naloga etnologov, etnografov, narodopiscev, folkloristov, ali kar je že imen za to stroko, ki na videz niti v imenu ni enotna, da čimprej zberejo čim več teh ljudskih posebnosti, pač v stilu klicev slovenskim rodoljubom sredi prejšnjega stoletja: »Poberite kosce, da konca ne vzamejo«.

6. Slovenskim etnologom je danes že dokaj jasno, da reševanje nekih preostankov, prežitkov, nečesa, kar je tudi sicer težko opredeljivo, ne more biti teoretično podlaga neke vede. Vsiljuje se jim nadalje vprašanje, ali predpostavka o nekem posebnem ljudskokulturnem področju, ločenem od siceršnje kulture in, če kdo posebej hoče, tudi civilizacijske pojavnosti, sploh ustreza družbeni stvarnosti, to ne le dandanes, temveč tudi v preteklih razdobjih. In če so bile ljudskokulturne vrednote omejene na podeželska območja, kakšna je bila kultura ljudstva po mestih, s katero se folkloristično usmerjena etnologija navadno ni ukvarjala? Kaj je končno s tistim delom življenja ljudstva, ki je bila tako ali drugače povezano s splošnim družbenim razvojnim tokom, z državo, deželo, graščino, s faro, če ne drugače, preko davščin in vse obvezujočega cerkvenega nauka. Tega dela ljudskega življenja se od neke »izvirne« ljudske kulture pač

ne da deliti, ne da bi nevarno zarezali v enoten kulturni ustroj. Temeljne probleme današnje etnologije je torej moč iskati zunaj stare ljudskokulturne ograje.

7. Kaj torej prvenstveno zanima današnje slovenske etnološke? Povedano na kratko, je to način življenja (way of life, Lebensweise, byt) vseh družbenih skupin slovenskega etnosa v preteklosti in sedanjosti. Tu gre za poseben izraz, za svojstveno govorico o nastajanju, obstoju in razkroju ter ponovnih oblikovanjih življenjskih stilov sestavnih delov slovenske etnične skupnosti. Je to raziskovanje tako imenovanega vsakdanjega življenja, ki se kaže v pretežno vsakodnevnem odnosu ljudi do obdajajočega kulturnega in naravnega sveta. Pri tem pa ne gre več toliko za vprašanje, kakšno je to vsakokratno kulturno okolje samo po sebi, s čimer se ukvarja še vrsta drugih ved, temveč gre v prvi vrsti za problem, kako je neka kulturna sestavina uporabljena, kaj nam le-ta ali njih sklop mimo neposredne uporabnosti o uporabniku morda še pove. Skratka, današnja etnološka vprašanja izvajajo govorico ljudi in reči, ki se kaže mimo neposrednega jezikovnega izraza še na najrazličnejše druge načine. Ljudje govorijo o sebi in o ljudeh svoje socialne ali poklicne skupine in do določene meje celo o vsakokratnih značilnostih naroda, ki mu pripadajo, seveda tudi z — recimo — delovno, gospodarsko, stanovanjsko, oblačilno, prehrambno itd. kulturo. Nakazana govorica pa ni le pripoved o sebi, temveč prav tako tudi o odnosih med socialnimi sloji, med razredi in do določene mere tudi med posameznimi etničnimi skupinami. Kaj je namreč pri razglabljanju o takih ali drugačnih družbenih razlikah, seveda tudi današnjih, bolj zgovorno, kot mikroanaliza tako imenovanega vsakdanjega življenja posameznih družbenih skupin?!

8. Ali je današnja slovenska etnologija potemtakem res nekakšna antifolkloristika? Odgovorimo na vprašanje tako ali drugače, dejstvo je, da se današnja slovenska etnologija (in ne le slovenska!) poslavlja od pogledov in dobršnega dela pojmov tako imenovane folkloristične faze svojega razvoja. Etnologi so spoznali, da se kaže končno vendarle izviti iz večkrat umišljenih, vsekakor pa slabo določljivih in za razvoj stroke nespodbudnih ljudskokulturnih okvirov. Tudi se kaže zavedati nekaterih idejnih sestavin, ki so bile v posameznih razdobjih etnologiji kot folkloristiki ali narodopisju lastne. Kolikor so tovrstna razmišljanja in procesi v današnji slovenski etnologiji živi, pa se le zdi, da se zunaj nje o tem ne razpravlja. V vseh zvrsteh naše pisane besede imajo pojmi folklor, narodopisje, etnografski in z njimi vsebinsko povezani izrazi svoj stari, nespremenjeni pomen. Ker pa pri tem še zdaleč ne gre le za terminološke probleme, temveč za dobršen kos neke stare miselnosti glede dobršnega dela slovenske kulture, smo mislili, da bi bilo prav, da tudi v pričujočem okviru na to opozorimo.

Breda Pogorelec

S svojim razpravljanjem nas je tov. Kremenšek opozoril na to, kar je v naši stroki, v jezikoslovju, že iz tradicije navadno močno zanemarjeno: namreč da je treba preiskati družbene in nazorske okvire, ki so omogočili in omogočajo posamezna spoznanja. Pri pojmovanjih ljudskega jezika, ki ga v tem obsegu ustoliči romantični zanos osvobajajočega se meščanstva, je to več kot jasno. Toda že Prešeren se v Novi pisariji zaveda

zapletenosti pojmovanja, ki kasneje bega s pomenskimi prepleti med vrednostno, družbeno in političnonazorsko vsebino.

Teodor Domej

Nisem noben ekspert za to stroko, vendar sem tu pa tam tudi nekaj malega prebral o tej panogi. Reči moram, da je bil ta današnji prispevek zame nekaj nenavadnega, ker še nikoli nisem slišal govoriti o narodopisju in podobnih vedah s takim jezikom. Mislim, da je treba povedati, da se je v preteklih desetletjih tako v narodopisju kot recimo tudi deloma v jezikoslovju in zgodovinpisju navleklo toliko takih stvari, ki jih je bilo v zadnjem času treba izkoreniniti. Mislim, da so vse te stroke tudi danes na pravi poti, v zgodovini se je marsikaj že storilo, tudi v slovenistiki, in vse kaže, da se danes premika tudi v narodopisju.

Boris Paternu

Mislim, da ima tovariš Kremenšek zelo napačen vtis, če misli, da je prinesel na to zborovanje nepotrebno obveznost. Teza, ki strogo razločuje oziroma loči med folkloristiko in med etnologijo, je teza, ki deloma zelo produktivno posega tudi na naše področje. Naj povem samo en primer: trenutno skupina raziskovalcev iščemo in zbiramo neznano narodnoosvobodilno pesništvo, to se pravi tekste, ki so nastajali med ljudstvom, večinoma, ki so bili objavljeni, in pa pesnikov amaterjev. Teh pesmi smo zbrali ogromno, okrog sedem tisoč. In sedaj smo pred dejstvom, kakšno metodo naj uporabimo za interpretacijo, za razlago teh tekstov. Pri Rusih, Ukrajincih itd. mislim, da je dosledno prišlo do enostranskih folklorističnih razlag tega gradiva. Tovarišu Kremenšku se zahvaljujem za to dobro misel in ga vabim k sodelovanju tudi kasneje pri naši problematiki, kjer je treba zelo razdvojiti ta vprašanja, kje bi se pravzaprav končala folklor in bi se pričelo kaj drugega; prišlo je po mojem do napačne interpretacije, tudi pri Srbih, pri Hrvatih so delali iste napake, deloma tudi pri nas. Mislim, da je to razločevanje pomembna teza zoper oženje pogledov.

Milko Matičetov

Pridružujem se tovarišu Kremenšku in ne tovarišici predsednici v tem, da dovolite, da povem, da so ne samo Kremenškov referat, ampak trije današnji referati, Šumijev, Rijavčev in Kremenškov, spadali, če bi naredili dnevni red tega zborovanja, pod točko razno. Ne pod to točko. To so silno zanimivi referati, ampak ne bi spadali pod temo Slovenščina v javnosti; ker načenjajo in nam razkrivajo določene specialne stvari, ki so zanimive, zelo zanimive, nas vse zanimajo, ampak nekako izstopajo iz tega okvira. Prosim, to je moj osebni vtis, videl pa sem v pogovoru, da se tudi še kdo s takšnimle spoznanjem strinja. Glede Kremenškovih tez, videli ste ta silno pregnantni način Kremenškov, ki ga je treba pozdraviti in eventualno posnemati, na podlagi tez je to drugače izpadlo, ker so te teze zelo nejasne. Če bi Luter tistih 95 tez, ki jih je nabil na wirtenberška cerkvena vrata v takem stilu formuliral, ne verjamem, da bi bila reforma tako epohalna in da bi tu mi Trubarja dobili. Jaz bom lahko s Kremenškom razpravljal, tu gre za stvari: kdor bere te teze, ki niso nove, ampak smo jih imeli priložnost brati v sobotnih Naših razgledih, so tudi tukaj formulirane precej nejasno. Vabil bi ga, da v tem svojem teoretičnem razpravljanju skuša v našo stroko vnesti neko jasnost. Ne bom navajal zgledov, ker me preganjajo oziroma preganja nas čas, in bi vendarle rekel samo to; ker je tukaj nastopil samo Kremenšek, da govori o delu slovenskih etnologov. Naj se sliši, da je tudi še del etnologov ali pa folkloristov, ki gledamo drugače in bomo na to tudi odgovorili. Tukaj ni prava priložnost, zato se mi le zdi potrebno, da se sliši, da je še nekaj drugega, ker tukajle, recimo, v tezah je sformulirano, so stvari, ki bi človek rekel, da so formulirane morda, on sam je na začetku re-

kel, da govori namenoma priostreno, da bi iskal kakšno reakcijo; to je pozdraviti vredno, ampak vendarle izpade v formulaciji, da so pogosto sledili v preteklosti različnim družbenim koristim. Preučevalci tako imenovane ljudske kulture so nehote postavljeni na pranger ali na sramotni steber. To bi človek rekel, da je potrebno pri nas podati neko anomalijo. Leta 1971 so v Gradcu proslavljali stoletnico ustanovitve slavistične stolice.

Breda Pogorelec

Prosim, tovariš, preidite k stvarnemu, ker ni več dovolj časa. To sta dva različna pogleda. Najbrž slaviste zanima pogled na folkloristiko, ker se oba predmeta stikata.

Milko Matičetov

Oprostite, jaz bi samo to rekel, da imamo ravno v Ljubljani nekakšno anomalijo. V Beogradu, Zagrebu, Skopju in celo v Prištini imate stolico z rednim profesorjem in asistenti ter docenti, ki predavajo ljudsko slovstvo, v Ljubljani tega nimamo. Čeprav imamo tukajle tudi nastop prof. Paternuja, je ta pokazal, da imamo stvari, ki jih je treba tudi na novo pričakovati, na novo kreirati nove poglede, ki izhajajo iz tega notranjega dopolnila, ki jih nobeden ne odklanja; moja asistentka dela z vami, že to je po mojem anomalija, da ne dela tega poseben folklorist. Prosim vas, se nekako umikam, ampak to, kar ponavljam, je, da to v ta okvir ni sodilo, da je šlo čez ta okvir in se ne odpuvedujem diskusije drugje.

Breda Pogorelec

Torej, kar se tiče tega, da smo šli čez naš okvir, smo šli čez okvir namenoma in bomo čez ta okvir še zmeraj hodili; za slavistiko je napredek v tem, da bo po potrebi še stopala prek svojih meja, kadar bo to potrebno.

Ob tem in ob drugih današnjih prispevkih iz širšega območja tole: bodisi zastavljena problematika — glede na to, da gre povsod za govorice — predvsem pa način razpravljanja nam pomagajo ne le širiti strokovna obzorja v jezikoslovju, marveč tudi opozarjajo na konceptualne ali metodološke zasnove v samem jezikoslovju ter na potrebo po razmišljanju o splošnem pomenu našega spoznavanja.

Vladimir Mušič

Urbanistični inštitut SRS

Kot predsednik izvršilnega odbora društva arhitektov Ljubljana sem pooblaščen, da vas pozdravim. Ko sem dobil to vabilo, sem najprej pomislil, da se od mene pričakuje govoriti o problemu na primer tehniškega jezika na področju arhitekture ali pa o slovenski terminologiji na ožjem področju, na katerem delam, v urbanizmu, kajti nobenega dvoma ni in vsem vam je jasno, da so to tudi področja, ki še kako rabijo pozornosti, pomoči, sodelovanja in tako dalje. Seveda na področju tehničnega jezika v arhitekturi smo morda nekoliko na boljšem, iz razlogov, ki so bili že danes tukaj omenjeni; gre za staro stroko, to je za dolgo tradicijo, ki je ustvarila čisto lepo slovensko besedišče. Na področju urbanizma smo na slabem, kar vi kot občani dobro veste, kadar poslušate razlage naših kolegov na javnih obravnavah urbanističnih načrtov, kjer ne samo da ni nobene jasnosti, te razlage in ti izrazi so tudi izrazito nekulturni. Tudi naš

strokovni metajezik v tej hitro razvijajoči se stroki je sumljiv in težak za sporazumevanje med nami samimi. Je pa najbrž potreba, ki danes postaja vse bolj očitna, da se naša urbanistična vprašanja na pravi način tolmačijo in da obstoji komunikacija med nami in občani, nekaj, kar bi zahtevalo, da bi se v prihodnje temu vprašanju morali posvetiti z večjo pozornostjo.

Ko sem pozorneje prebral pismo, ki je prišlo z vabilom, sem na celo stvar drugače pogledal. Pogovor s tovarišico Pogorelčevo pa je potrdil, da gre za osrednjo misel, ki ste jo izbrali za to posvetovanje, za misel o usodni povezanosti boja za čistost in razvoj slovenskega jezika s prizadevanji za razvoj slovenske kulture, in prepričan sem že dalj časa, da je to misel treba raztegniti še na področje arhitekture. V specifičnih okoliščinah sem jo izrazil pred leti, ko sem razmišljal o vlogi, ali bolje rečeno, o položaju, ki ga ima arhitektura v naši institucionalizirani kulturi, v naših samoupravnih kulturnih skupnostih, kjer nima vloge, razen morda za ustvarjalno plat stroke zelo obrobne. Doslej smo morali razmišljati o tem takrat, ko smo sledili emfatičnim poročilom o akciji Človek, delo, kultura. Ta akcija je zajela dejansko široke množice Slovencev z željo, ki naj bi približala kulturo našemu delovnemu človeku, ni pa bilo govora o tej naši arhitekturi, še manj pa, kar je mogoče še bolj nerodno, govora tudi ni bilo o kulturi našega okolja. Mislim, da je edino tovariš Beno Zupančič, ki ga zdaj ni več tukaj, v nekem intervjuju po tej akciji povedal, kako naj se ta akcija nadaljuje in razširi tudi na to področje. Skratka, jaz vidim potrebo po skupnem nastopanju, po skupni osveščenosti glede takih širših prizadevanj, kot je to vaše, ki sem ga iz vsega srca pozdravil. V svoje teze sem zapisal, da je nadaljnja rast nam lastnega arhitekturnega izraza odvisna tudi od splošnega razvoja kulture naroda, in seveda obratno, da narodova kultura ne more biti celovita, če je ne sooblikuje tudi zadosti sprejemljiva arhitektura. S čistostjo arhitekturne govorice je morda še težje kot s tem, kar smo danes slišali govoriti. Ta čistost, ta govorica, je bolj mednarodna, materialna, v veliki meri. Če se vprašamo, kje smo, ta trenutek, v kaj grejo bodisi naša prizadevanja, naši dosežki, bi seveda težko odgovorili brez kritičnosti. Da bi bila stvar težja, je seveda treba ugotoviti, da je arhitektura zares posebno področje človekovih dejavnosti in potreb. Na tem področju se prepletajo znanstvene, tehnične in likovnoumetniške sestavine, pogojujejo ga zelo direktne obče in družbene vrednote in predvsem seveda gospodarske možnosti, tako, da vse te dele zlahka odčitamo v izraznosti stavb. Da bi bila stvar še bolj zapletena, bi povedal še nekaj.

Arhitektura je danes bolj kot kdaj koli prej več kot zgolj umetniško oblikovanje posameznih zgradb. Sodobni pogoji, med njimi je zlasti hiter korak splošnega razvoja in proces urbanizacije prebivalstva, so postavili v ospredje urbanizem, arhitekturo našega celotnega okolja. Vse preveč je v naši javnosti slišati graje zgolj na račun urbanistov. Tega našega okolja, primestnega kot podeželskega, v glavnem — zavedajte se, prosim tega — ne oblikujejo urbanisti. Oblikujemo ga vsi skupaj, cela družba. Mi smo skušali ugotoviti že zaradi radovednosti, kolikšen delež imajo šolani arhitekti in urbanisti ali recimo oblikovalci v tem ustvarjanju okolja. Ugotovili smo, da je ta delež silno majhen tako pri nas kot drugod. Oblikovanje naselij in krajine je nam lasten kulturni izraz,

dokaz naše samobitnosti in ustvarjalnosti, hkrati pa tudi našega površnega po-
snemanja in sebičnosti.

Arhitekturna dediščina, ki naj bi jo varovali, ovrednotili in oživljali, je pričevanje naše preteklosti, je spodbuda za nove storitve in bogatitev novih okolij. Arhitekturna dediščina je del kulturne dediščine, ob jeziku verjetno njen najzgovornejši del. Slovenska mesta in druga naselja, kakor tudi značilno lepa slovenska krajina, se hitro preobražajo. Pri tem izgubljam preveč vrednega in nenadomestljivega.

Ker so med vami predvsem šolniki, sem si dovolil zapisati še zadnjo tezo, ki naj jo povem le kot prošnjo in opozorilo, da naj bi posebno pozornost v naši družbi posvečali kvaliteti arhitekture naših šol in otroškovarstvenih oziroma vzgojnih ustanov. V arhitekturnem oblikovanju in likovni opremi le-teh bi se morali orientirati k zahtevnejšim ciljem, in ne le k pokrivanju primanjkljajev zmogljivosti. Šole naj tudi z estetiko svojih zgradb sooblikujejo kulturno zavest mladih ljudi. To seveda velja tudi za postavitev šol v naših naseljih, za lokacijo teh šol v naseljih in v pokrajini. Pri izboru lokacije, nameščanju in povezavi šol v naših naselbinskih organizmih bi morali biti zgled. Upoštevati bi morali funkcionalnost, pa tudi simbolno vrednost, ki jo imajo središča naselij, zlasti pa, če so to središča s kulturnim poudarkom. S poudarkom na razvoju in ohranjanju kulture. Prizadevamo si, da bi šole predstavljale nekaka kulturna središča naših naselij, pri čemer moramo z določeno mero kritičnosti ugotoviti, da takih pogledov ne delimo vedno s šolniki, ker so njihovi normativi, njihove predstave o redu v teh zgradbah v nasprotju s takim gledanjem. Še huje je mogoče s tistimi, ki te normative določajo, in po programih, teh slavnih programih teh šol, ni mogoče doseči odpiranja šol. Čeprav ta želja zveni prakticistično, mislim, da je v njej neka globlja ambicija. Mnoge razprave so namreč pokazale, da likovni delavci in oblikovalci ne moremo pričakovati, da se bo likovna kultura naroda dvignila s posebnimi programi v šolah, z dodatnimi urami, s likovno, umetnostnozgodovinsko in ne vem kakšno še vzgojo, v tem informacijskem overkillu, v tej poplavi, ki grozi našim mladim generacijam, ampak da je treba storiti nekaj drugega. Zaradi tega sem hotel še posebej poudariti vpliv, ki ga ima — kot je izpričano — neposredno okolje na človeka. Ob tem bi seveda povedal še to, kar ni samo priklon avditoriju, da iz svoje izkušnje in izkušnje mnogih, s katerimi sem o tem problemu govoril, vem, da so prav slavisti v šolah, zlasti v srednjih šolah, tisti dejavnik, ki nosi neko širše kulturno poslanstvo, ki osvešča mladino ne samo v ožjih vprašanih stroke, temveč so dostikrat edini, ki znajo to povezovati v širšo kulturno problematiko. Tako kot je, mislim, nekdo v razpravi povedal, da ne smemo pozabiti, da se v srednji šoli zadnjikrat učimo jezika, tako mislim, da je treba reči, da se mnogi poklici, mnoge profesije v srednji šoli zadnjikrat učijo kulture in umetnosti. Vsaj neke osnovne orientacije, nekih osnovnih meril vrednotenja v zvezi s tem. Zaradi tega sem to zadnjo tezo še posebej naslovil vam, ki dostikrat sedite v gradbenih odborih, komisijah, iniciativnih odborih ipd., da bi si prizadevali za to, da bi se naše šole, tako osnovne kot višje stopnje ne spreminjale v barake, v tovarniške hale in podobne najcenejše oblike gradbene umetnosti.

Breda Pogorelec

Mislim, da je tovariš Mušič s svojimi izjavami najbolj naravnost odgovoril, zakaj je potrebno, da razširimo vsebino naših posvetovanj. Opozoril nas je, da samo primerno, kulturno, estetsko okolje lahko razvija takšne navade, in samo tako okolje je tudi tisto, ki lahko v nekem smislu spodbuja h kulturi besede. To je v nekem smislu veriga, veriga navad, veriga govorice, veriga kulture, ki se pne od ene do druge točke našega življenja.

Peter Gregorc

Slavist je v šoli res nosilec veliko širšega kulturnega programa formiranja človeka, kot pa se nam zdi. To sploh stoođstotno velja za tehnične šole. Kar se pa tiče arhitekture, torej prostorske ureditve v Sloveniji, ki se je končala s težkimi udarci v ekologijo, ki je namesto ene industrijske cone razvila celo industrijo po sistemu stroj ljudem v celotno pokrajino, pa mislim, da se diskusija vleče v krogu: enkrat so kot krivci industrija, potem smo končno krivci delegati, tako da prave rešitve kar ne vidim.

Teodor Domej

Celovec

V odmoru med prvim in drugim delom današnjega popoldanskega razgovora je v manjšem krogu Korošcev in drugih padla beseda, da bi bili Korošci pač srečni, če bi se lahko ukvarjali v svojem vsakdanjem delu s takimi problemi, kakršni so prišli danes tukaj za to zeleno mizo do besede. Tega ne mislim omalovaževalno. Prav gotovo je tako, da vsaka stopnja družbenega razvoja in tudi razvoja v jeziku in v razvoju odnosa družbe do svojega jezika pogojuje nove prijeme in nove akcente. Če bodo slovenisti prinesli v našo zakladnico tudi rešitve na podlagi današnjih razmišljanj, bomo prav gotovo tudi mi na Koroškem z veseljem uživali sadove, in kolikor bomo seveda mogli, jih bomo tudi sooblikovali. Sedaj pa se bom povrnil k temu, kar sem imel napisano. Sicer se ne ujema čisto točno s tem, kar je tovarišica profesor povedala, vendar upam, da se le ne bo preveč bilo s tem, kar je bilo v teku današnjega dneva že iz različnih zornih kotov povedanega. Pri interpretaciji vaših kriterijev za zaželeni prispevek si bom vsekakor vzel malo svobode in bom malo po svoje razložil, v čem naj bi bilo težišče tega mojega prispevka. Vsebinsko se bo sicer z ostalimi izvajanji vsaj deloma bíl, vendar bi rad poudaril razsežnost, ki se pri obravnavi jezikovnih in kulturnih vprašanj pogosto pušča ob strani. Jezik je bil in bo ostal socialna tvorba in pogoji družbenega življenja so ga oblikovali in ga oblikujejo tudi še danes. To je vsekakor zelo grobo povedano in pravzaprav nedopustno skrajšano, vendar moram kljub temu to vsaj povedati. Tovariš Beno Zupančič se je dopoldne na kratko dotaknil jezikovne politike oziroma odnosa družbe do jezika in jezikovne kulture sploh. Jaz bi se tega dotaknil toliko, kolikor bi pokazal nekaj pogledov na odnos večinskega naroda do manjšinskega, kot se ta kaže v razmerah pri nas na Koroškem. Prvo, kar bode v oči, je navidezna brezbriznost večinskega naroda do bistvenih življenjskih vprašanj manjšine. Navidezna, ker postane kaj kmalu vidno, da je ta inačica brezbriznosti samo del v sistemu nečesa večjega. Brezbriznost se preobrazi v premišljeno raznarodovalno sredstvo, postane briga za izkoreninjenje manjšin-

skih narodov. Zgodovina odnosov večinskega naroda do Slovencev na Koroškem je polna primerov, da je večinski narod zlorabljal zakonodajo za protislovensko dejavnost. Primeri za tako postopanje se vlečejo od časov monarhije do današnjih dni, pri čemer ne pokrivajo samo zakonov, ki urejajo jezikovne pravice v šoli, upravi in sodstvu, temveč one, ki usmerjajo socioekonomski razvoj celotnega področja, kjer manjšina živi. V novejšem času so se že skoraj vsi strokovnjaki za manjšinska vprašanja zedinili v tem, da pri manjšinski zaščiti ni bistvena samo zaščita na šolskem, jezikovnem in kulturnem področju. Kot enakopravno in temeljno so tem komponentam priključili novo, gospodarsko in prostorsko. Avstrijski zakonodajalni organi temu vsebinskemu napredku niso sledili. Vseskozi so v manjšinski zakonodaji uveljavljali načelo, da manjšinski zakoni urejajo samo vprašanja, ki se tičejo uporabe jezikovnih pravic, popolnoma v nemar pa puščajo druge sektorje družbenega življenja, socialne in gospodarske. Tak način pa ne pripravljajo s strani države in njenih oblasti, prispeva pa k dodatni izolaciji manjšine in tudi pri manjšini sami skuša zakoreniniti prepričanje, da so jezikovne pravice edine narodnostne pravice. Da se torej narodnostne pravice omejujejo na jezikovne. Treba je sicer pristaviti, da je bilo pred nekaj desetletji to načelo v zahodnem svetu, kolikor je bilo sploh pripravljeno, da poskuša reševati manjšinsko vprašanje, na splošno uporabljano. Vendar je Avstrija, ko je šlo za globalno rešitev manjšinskega vprašanja na Južnem Tirolskem, sama zagovarjala in zahtevala celostno rešitev. S tem v nasprotju pa je bilo v tej državi v zadnjih letih opaziti ponovno načelo zavračanja vseh predlogov slovenske manjšine na Koroškem, ki upoštevajo vsa življenjska področja. Oblikovalci avstrijske manjšinske politike torej ističasno skušajo pristati na dveh popolnoma različnih odrih z enakim uspehom. Znotraj države pa zagovarjajo mednarodno preživeli koncept narodnostne politike, skrajno formalistično in restriktivno rešujejo jezikovna pravna določila, ki čim bolj izpostavljajo posameznega pripadnika manjšine. Sprejemajo torej take ukrepe, ki v tradicionalno manjšini nenaklonjenem ozračju zmanjšujejo število tistih, ki so pripravljeni posluževati se svojih jezikovnih pravic. S stalnim zoževanjem geografskega in socialnega prostora, ki se v njem slovenščina lahko uporablja, taki ukrepi dejansko pospešujejo asimilacijo.

Dosledno uveljavljanje personalnega principa so leta 1958 uvedli v šolstvu za dodaten pouk v slovenščini kot materinem jeziku in ga pozneje posplošili na drugih področjih. Najnovejši primer je zakon o narodnih skupinah. Popolnoma ob strani puščajo gospodarska in socialna vprašanja. Da si ohranijo proste roke in iz pozicije večinskega in dominantnega naroda, delajo asimilacijsko politiko. Kot sem že rekel, z zakonodajo in z vsemi njenimi posledicami skušajo načrtno zmanjševati geografski in socialni prostor slovenskega jezika. Od enega manjšinskega zakona do drugega se je na Koroškem ta uporabni prostor dejansko zmanjševal. V šolah je bila vloga slovenskega jezika v glavnem v vseh obdobjih omejena. Zakon iz leta 1958 pa je v primeri z ureditvijo, ki je veljala po 1945., novo krčenje in prav gotovo ne uresničitev jamstva, da imajo pripadniki manjšine pravico do elementarnega pouka v slovenščini, kakor to stoji napisano v sedmem členu avstrijske državne pogodbe.

Tudi na področju slovenskega uradnega jezika, o katerem določa avstrijska državna pogodba, da je v okrajih s slovenskim in mešanim prebivalstvom enako-

praven z nemškimi uradnimi jeziki, smisel tega določila ni bil upoštevan v najnovejšem zakonu, ki je stopil pred nekaj meseci v veljavo. Medtem ko je od trenutka, ko je stopil v veljavo zakon o narodnih skupinah in njegova uredba o uradnem jeziku, imela slovenščina v vseh občinah narodnostno mešanega področja na papirju vsaj delno status uradnega jezika, je bilo z novo ureditvijo močno zoženo krajevno področje, kjer se slovenščina more uporabljati kot uradni jezik. Tako od 37 občin tega ozemlja ostane brez pravice uporabe slovenščine 22 občin. Na najbolj odgovoren način se izrivanje slovenščine kaže v odredbi o dvojezičnih krajevnih napisih. Borbena vztrajnost in odločnost koroških Slovencev sta leta 1972 izsilili načrt in zakon, ki je za 205 krajev narodnostno mešanega ozemlja, torej približno za četrtno vseh naselij tega prostora, predvidel dvojezične cestne kažipote in krajevne napise. Slovenci so v tem zakonu uvideli prvi korak v izpolnjevanje določil o dvojezičnih napisih na celotnem od državne pogodbe prizadetem področju. Vendar, kot se je zgodilo že leta 1958 na šolskem področju, je prišlo do takojšnje kapitulacije vlade pred nemškimi nacionalisti, ki so po organizirani podiralni akciji dobili izdatno moralno in osebno pomoč s strani neofašističnih skupin. Nova uredba predvideva dvojezične napise za 91 krajev devetih od 62 občin narodnostno mešanega ozemlja. Zakonodajalec je pokazal, da je njegov namen, da izrine slovenščino iz vseh upravnih, gospodarskih, političnih, prometnih, šolskih in kulturnih centrov južne Koroške. Mislim, da to dovolj jasno kažejo vse karte, ki ponazarjajo, kje so krajevni napisi in kje jih ni.

Nov element protislovenske dejavnosti na Koroškem je v zadnjem času postalo prostorsko planiranje. Razvojni načrt, kakršnega si je omislila dominantna skupina v deželi in državi, je tak, da ima do večine slovenskega naselitvenega prostora izkoriščevalni odnos, ker ga upošteva v glavnem samo kot rezervoar delovne sile s precejšnjo nizko kvalifikacijo in podpoprečno skromnimi zahtevami pri mezdah in plačah. Načrt o tako imenovanem koroškem centralnem prostoru pospešuje in krepi koncentracijo gospodarskega potenciala zunaj narodnostno mešanega ozemlja, predvsem pa zunaj področja z najvišjim deležem slovenskega prebivalstva. To razvojno pot skuša dominantna skupina sproti utrjevati tudi s preprečevanjem realizacije projektov, ki imajo namen, da južno Koroško gospodarsko okrepijo tako, da manjšino upošteva kot enakopravni subjekt. Tisti, ki hočejo očitno zlorabiti socioekonomski razvoj kot vzvod pri razoroževanju Slovencev, so na primer preprečili ustanovitev močnega industrijskega podjetja v Pliberku, čigar nosilec bi bilo velenjsko Gorenje. Za velik del prebivalstva je bila postavljena torej dodatna ovira za socialno mobilnost, ker jo dodatno otežuje pomanjkljiva infrastruktura, ki izvira iz splošne gospodarske šibkosti področja. Če se manjšina upošteva kot enakopraven partner, socialni napredek posameznikov ne sme biti povezan s prostorsko mobilnostjo. Razvoj celotnega področja ravno tako ne sme imeti za posledico spremembe v etnični strukturi, to je praznjenja narodnostno mešanega ozemlja zaradi izseljevanja. Mislim, da je tu eden izmed glavnih vogelnih kamnov v odnosu večinskega naroda do manjšine.

Sedaj se bom samo še čisto na kratko ustavil pri gospodarski situaciji oziroma pri socioekonomski strukturi manjšine, ker mislim, da je tudi ta lahko podlaga

za nadaljnje proučevanje jezikovnih navad in sploh kulturnega in jezikovnega življenja kakršne koli skupnosti. V svetovnem merilu sta neločljivo med sabo povezana boj za kulturne in politične pravice ter boj za socialne pravice. V malem mora tudi slovenska narodnostna skupnost v svojem stremljenju, da se ohrani, imeti obe komponenti za enakovredni. Prav tako kot v preteklosti gre za zapostavljanje zaradi pripadnosti k manjšini, diskriminacijo le deloma na račun odrekanja jezikovnih pravic. Ugotoviti moremo, da je ta del sicer praviloma najbolj manifestativen, vendar pa je po svoji obliki le bolj primerljiv z vrhom ledene gore. To spoznanje se vedno bolj širi tudi pri Slovencih na Koroškem, ko prodira tudi pri vsakdanjem narodnostno političnem delu bolj celostno gledanje. Oprijemljivo se kaže socialna diskriminacija Slovencev v statistikah o socioekonomskem stanju obeh narodov na južnem Koroškem. Ti podatki so zelo novi, dosedaj še niso bili nikjer objavljeni. Pričakujemo, da se bo publikacija pojavila približno v kakšnih dveh, treh mesecih. Upošteva tudi prostorsko komponento in prostorsko planiranje, kolikor je pomembno za obstoj in razvoj narodnostne manjšine na Koroškem. Če si v teh statistikah ogledamo razpredelnico po poklicni pripadnosti zaposlenih in njihovem občevalnem jeziku, ki je narejen na podlagi uradnih podatkov popisa prebivalcev iz leta 1971, velja za velik del narodnostno mešanega ozemlja, da je slovenska narodnostna skupnost zelo opazno drugače urejena kot nemška. Medtem ko je od celotnega nemškega prebivalstva na tem področju samo 10 % kmečke socialne pripadnosti, je kar 33 % Slovencev v tej skupini. Opazna je tudi razlika pri pravnih, upravnih in pisarniških poklicih. Samo 3,6 % Slovencev pripada k tej skupini, Nemcev pa 10,3 %, torej trikrat več. Podpovprečna je zastopanost Slovencev v poklicih s potrebno poklicno kvalifikacijo ali tistih, kjer posebej vpliva personalna politika državnega aparata. Tako je npr. samo 3,9 % Slovencev v kategoriji uradnikov, nameščencev, medtem ko je v tej skupini kar 28,4 % nemško govorečega prebivalstva. Kvalificiranih delavcev med slovensko govorečimi je 13,9 % med nemško govorečimi pa 18,1 %. Obe narodnosti torej nista enakomerno reprezentirani v posameznih socialnih skupinah tako, kot bi to odgovarjalo njihovem deležu glede na število prebivalstva. Socialna struktura slovenske manjšine na Koroškem ni taka, kakršna je značilna za trenutno razvojno stopnjo družbenogospodarskega razvoja. Ta neenaka zastopanost ne gre toliko na račun naseljevanja Nemcev in odseljevanja Slovencev kot na račun socialne diskriminacije slovenske narodnostne skupnosti kot celote. Tudi izkrivljanja, ki jih povzročata napačno navajanje in zapisovanje pogovornega jezika pri popisih prebivalstva, ne more biti odločilno odgovorno za neenakost, ki se poraja v teh razpredelnicah in statistikah. Primerjava socioekonomske strukture obeh narodov na južnem Koroškem pravi, da je gospodarska politika, kakršni je izostavljen ta predel že desetletja, važna vzmet za raznarodovanje manjšine.

Takšni so družbeni okviri, ki jih je namenil vladajoči del večinskega naroda za rabo slovenščine na vseh ravneh družbenega življenja na Koroškem. Sicer sem v teh svojih besedah zelo malo ali pa nič povedal o slovenski kulturi in jeziku, marveč sem govoril samo o pogojih, ampak v prihodnjih dneh bo o tem še dosti govora.

Breda Pogorelec

Čeprav je tovariš Domej rekel, da to ni šlo v okvir našega posvetovanja, menim, da so to družbena izhodišča za delo na republiškem posvetovanju, kajti dal je tiste osnovne podatke, ki govorijo o razlogih, ki določajo tisto, čemur jezikoslovci pravimo govorni položaj.

Koroški trenutek

Breda Pogorelec

KOROŠKI TRENUTEK, POZDRAV IN POJASNILO

Teh nekaj besed naj izzveni v pozdrav našim rojakom, v zahvalo, da so prišli in se ob vseh dnevnih obveznostih odzvali našemu vabilu. Pa tudi v pojasnilo. S pomočjo samih Korošcev bomo lažje neposredneje spoznali, kako je s slovenskim jezikom in kulturo v razmerah, ki so bistveno drugačne od naših. Leta 1976 smo se prav tako seznanjali s podobnimi vprašanji Slovencev v Italiji, vendar je to pomenilo poseben del portoroškega programa. Tokrat je to sestavni del zborovanja o slovenskem jeziku in slovenski kulturi. Razložek med prvim in drugim dnevom je le v tem, da smo prvi dan govorili o tistih številnih vprašanjih, ki zadevajo slovenski jezik v razmerah »urejenega« narodnega bivanja, ko so pravice izbojevane, tudi uradno določene v ustavi in drugih dokumentih, in ko je treba razumeti in dojeti, najprej pa poimenovati dejavnike, ki delujejo na jezik v najrazličnejših oblikah življenja, in sicer tako na govor kot na pisavo. Zato tudi Domejeva pripomba v sklepnem odstavku: »Kako srečni bi bili, če bi tudi na Koroškem lahko premišljevali tako, kakor ste to počeli s stališč drugačnega družbenega in narodnostnega razvoja.« Jezikovni izraz in kultura koroških Slovencev v Avstriji se razvijata in oblikujeta v razmerah boja za osnovne eksistenčne pravice, za osnovno človekovo svobodo, ki je izražena tudi kot svoboda lastnega jezika in sporočanja o njem.

O razmerah na Koroškem smo danes zaradi vse bolj živih stikov med koroškimi rojaki in nami, rojaki iz matične domovine, kakor nam pravijo, tako ali drugače in vsaj v grobem vedno bolj obveščeni in poučeni. Ne nazadnje po zaslugi sredstev javnega obveščanja, ki so glede tega storila v zadnjih letih velik korak naprej. Toda vse to spremljanje njihovega boja, tudi okoliščin, ko poskuša večinski narod odpraviti manjšinsko vprašanje zoper vsa načela, ki naj bi bila ali so razglašana danes pri ljudstvih in v državah, ki pravijo zase, da so kulturne in sploh razvite, je navadno le pasivno in od zunaj. Od zunaj gledamo, kako poskušajo sosedje spraviti s sveta to vprašane z zakonodajo, z birokratsko prakso, s premišljeno raznarodovalno gospodarsko politiko in zvitimi psiho-